

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

КОВАЛЬОВА КАЛЕРІЯ ЛЕОНТІЇВНА

УДК 811.161.1'42(043.3)

**ДІАЛОГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РОМАНУ БОРИСА АКУНІНА
«АЛМАЗНАЯ КОЛЕСНИЦА»**

Спеціальність 10.02.02 – російська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі слов'янських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Карпенко Олена Петрівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
доцент кафедри слов'янських мов.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Лучик Алла Анатоліївна,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
професор кафедри загального та
слов'янського мовознавства;

кандидат філологічних наук
Голікова Оксана Миколаївна,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
доцент кафедри ділової іноземної мови
та перекладу.

Захист відбудеться «20» квітня 2017 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.053.05 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди (61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221–А).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215–В.

Автореферат розіслано « 20 » березня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Щербакова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі активного розвитку комунікативної лінгвістики значно зростає інтерес до діалогу й діалогічних відношень у різних їх проявах. Ідея діалогічності виникла у філософії, згодом розвинувшись у низці суміжних наук – філології, риториці, культурології, психології. З погляду сучасної науки, діалог – цікавий феномен людського взаєморозуміння, буття й свідомості. Глобальне розуміння діалогу та діалогічних відношень у філології сягає праць М. Бахтіна, центральними в ученні якого є ідеї про діалогічність як основну властивість свідомості, мислення й мовлення, про діалог як взаємодію смислових позицій, про мовленнєвий жанр як ключову категорію діалогічної концепції.

Розкриття сутності діалогічності неможливе без звернення до проблеми тексту, як до форми спілкування культур. Будь-який текст уміщує сенс минулих, сучасних і майбутніх культур, він завжди адресований Іншому (за М. Бахтіним), завжди діалогічний. Ще Гегель вказував на те, що художній твір хоч і «утворює узгоджений у собі завершений світ», але існує він не для себе, а для читача.

Дисертація присвячена проблемі діалогічних відношень у романі Бориса Акуніна «Алмазная колесница» (2003), яка розглядається у межах дискурсивно-діалогічного підходу, що базується на основних положеннях теорії діалогічності М. Бахтіна та активно розробляється в сучасній лінгвістиці. Цей підхід зосереджує увагу на особливостях функціонування тексту як дискурсу в діалогічному, соціокультурному контексті.

Діалогічні відношення є предметом дослідження функціональної стилістики, комунікативної лінгвістики, прагматики, когнітології та ін. У межах функціональної стилістики розглянуто екстралінгвістичні основи діалогічності й мовні засоби її вираження в писемній мові (А. Арутюнова, М. Кожина, Н. Кондратенко та ін.), особливості мовної взаємодії автора й адресата в наукових (О. Вотріна, М. Кожина, Н. Красавцева, О. Красильникова, С. Ністратова, К. Свойкін та ін.), художніх (Н. Арутюнова, І. Арнольд, А. Гулак, К. Скорик, А. Стельмашук та ін.), поетичних (С. Єрмоленко, І. Ковтунова, О. Карпенко та ін.), публіцистичних (Л. Дускаєва, І. Лисакова, С. Светлана, О. Факторович та ін.) текстах. У низці робіт визначені підходи до лінгвістичного аналізу діалогічних відношень між текстами (Н. Кузьміна, О. Переломова, Н. Пьєге-Гро, О. Селіванова, С. Сметаніна, Н. Фатєєва, В. Чернявська та ін.). У межах дискурсивного аналізу розглянуто явище діалогічності в церковно-релігійному і політичному типах дискурсу (Д. Орєхова, О. Прохвятилова, С. Чубай та ін.), авторському дискурсі в англійській художній прозі XVIII – XX ст. (Т. Плеханова та ін.), в інтернет-комунікації (Т. Колокольцева, О. Лутовинова та ін.).

Діалогічність творів Б. Акуніна більшість дослідників пов'язують з підвищеною інтертекстуальністю його текстів. Літературознавчі праці (Н. Бобкова,

А. Казачкова, Т. Надозірна, А. Станюкович, К. Трускова та ін.), дослідження з позиції особливостей мови (О. Красильникова, Н. Менькова), науково-критичні статті (Р. Арбітман, П. Басинський, Н. Валуєва, Л. Данілкин, В. Куріцин, В. Пригодич, А. Ранчін, А. Рейблат, Г. Циплаков та ін.), що демонструють різноманітність інтертекстуальних зв'язків романів Б. Акуніна з творчим доробком художників слова різних епох і культур, відображають окремі аспекти творчості автора.

Актуальність теми дослідження зумовлена незмінним інтересом сучасної філологічної науки до комунікативних аспектів мови, зокрема, до проблеми діалогічних відношень у художніх текстах. Недостатньо вивченими залишаються питання системної організації творів Б. Акуніна, а саме його роману «Алмазная колесница», з погляду діалогічності. Як зазначено вище, окремі аспекти творчості Б. Акуніна висвітлені в літературознавчих працях, однак мовні особливості розглянуті не повною мірою. Діалогічна організація роману Б. Акуніна «Алмазная колесница» в лінгвістичному аспекті не була до цього часу предметом цілісного аналізу. Однак вивчення слідів присутності найбільш значущих текстів минулого у творах сучасних авторів сприяє виявленню закономірностей трансляції культури від покоління до покоління.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з напрацюваннями кафедри слов'янських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, виконана у межах державної теми «Закономірності функціонування російської мови: динамічний, прагматичний і методичний аспекти» (реєстраційний номер 0112U002005). Тему затверджено на засіданні вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол №9 від 28 жовтня 2016 року).

Мета дисертації – встановити і схарактеризувати природу діалогічності постмодерністського роману Бориса Акуніна «Алмазная колесница».

Окреслена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- розглянути різні підходи щодо вивчення явища діалогічності;
- уточнити співвідношення понять «текст – дискурс»;
- виокремити й розмежувати типи діалогічності та їх властивості;
- виявити засоби створення різних типів діалогічності та їх функції в романі;
- виділити риси подібності та відмінності різних типів діалогічності в романі, що беруть участь в організації постмодерністського дискурсу.

Об'єкт роботи – постмодерністський художній дискурс роману Б. Акуніна «Алмазная колесница» (2003).

Предметом дослідження є діалогічність як основна властивість тексту (дискурсу), мовні засоби створення діалогічності й особливості їх функціонування в тексті роману Б. Акуніна «Алмазная колесница».

Матеріалом дослідження є 1500 текстових фрагментів різного обсягу, отриманих методом суцільної вибірки з роману Б. Акуніна «Алмазная колесница». Вибір матеріалу зумовлений недостатнім вивченням роману щодо діалогічних відношень на рівнях «адресант – адресат», а також «текст – претекст».

Специфіка об'єкта, окреслена мета дослідження та його комплексний характер зумовили застосування загальнонаукових, лінгвістичних, інтерпретаційних **методів дослідження**. Метод *суцільної вибірки* застосовано в процесі відбору матеріалу дослідження, відповідно до заданих критеріїв. *Описовий* метод використано для загального аналізу, опису та систематизації мовного матеріалу. Метод *дискурс-аналізу* дав змогу розглянути окремі складники дискурсу в їх взаємодії і взаємовпливі. Метод *діалогічної інтерпретації* (О. Селіванова) використано для виявлення діалогу тексту з іншими текстами, діалогу описаних подій і фактів з реальними, діалогу тексту з адресатом, під час інтерпретації авторських інтенцій. Метод *контекстуального аналізу* застосовано для дослідження інтертекстуальних засобів створення діалогічності як специфічних мовних одиниць, що є структурно-смысловими складниками художнього тексту. *Функціональний* метод спрямовано на дослідження мета- й інтертекстового потенціалу окремих елементів тексту. *Порівняльний* метод дав змогу співвіднести функціональний потенціал метатекстуальних засобів з інтертекстуальними засобами створення дискурсивної діалогічності. *Лінгвопрагматичний* метод застосовано в процесі визначення маніпулятивного навантаження, а також мети вживання мета- та інтертекстуальних засобів діалогічності в тексті роману.

У процесі дослідження, окрім лінгвістичних, залучено загальнофілологічні, лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні дані, необхідні для аналізу досліджуваних одиниць з урахуванням національної своєрідності російської та японської культур.

На всіх етапах дослідження були актуальними загальнонаукові методи спостереження, зіставлення й узагальнення (порівняння, аналіз, систематизація, диференціація, класифікація) мовних фактів.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що вперше виявлено й системно досліджено в межах дискурсивно-діалогічного підходу різноманітні діалогічні відношення роману Б. Акуніна «Алмазная колесница» з сучасною літературою та літературою минулих століть, фольклором, суспільно-політичним, історичним і культурним дискурсом епохи (інтердискурсивна діалогічність, яка визначає відношення «текст – претекст»), також у роботі здійснено спробу дослідження відношень «адресант – адресат» (метадискурсивна діалогічність). Досліджено механізм актуалізації діалогічності в кожному типі, визначені риси подібності та відмінності цих типів діалогічності. Інтердискурсивні відношення представлено як аспект діалогу культур.

Теоретичне значення роботи зумовлене тим, що її результати та висновки сприяють подальшому розробленню теорії діалогічності, поглиблюють уявлення про художній постмодерністський дискурс як про багатовимірний лінгвістичний об'єкт і є внеском у розвиток загальної теорії дискурсу.

Практична цінність дисертації полягає в можливості використання її головних висновків і дослідженого текстового матеріалу для підготовки лекційних курсів і семінарських занять з лінгвістики тексту, спецкурсів з теорії комунікації й інтерпретації художнього тексту, на практичних заняттях з російської мови як іноземної. Знання засобів і прийомів вираження діалогічності, практичне оволодіння ними сприяє як адекватній інтерпретації змісту тексту, так і його конструюванню, найбільш доцільно організованому з погляду завдань комунікації. Дисертаційний матеріал може бути використаний для подальшого вивчення мови письменника та цілісного опису індивідуального стилю Б. Акуніна.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням з авторським підходом до аналізу особливостей діалогічної організації тексту роману. Усі результати роботи отримано самостійно. У статті в співавторстві з В. Шишкіною [11] особистим вкладом здобувача є розроблення концепції дослідження, добір і частковий аналіз мовного матеріалу, підготовка тексту статті.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію в повному обсязі обговорено на засіданні кафедри слов'янських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 3 від 29 листопада 2016 року). Окремі положення роботи доповідалися на аспірантських семінарах кафедри слов'янських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди та репрезентовані в доповідях на III Міжнародній конференції молодих учених-русистів «Нові напрями у вивченні російської мови кінця ХХ – початку ХХІ століття» (Харків, 2011); Міжнародному науково-методичному семінарі «Проблеми вивчення та викладання російської мови і літератури в полікультурному просторі ХХІ століття» (м. Луцьк, 2011); XIV Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Художній текст в різних лінгвістичних парадигмах» (Харків, 2012); VII Международной научно-практической конференции «Русский язык за пределами России: лингвистический и социально-педагогический аспекты преподавания и изучения на Украине и в других странах» (Харків, 2012); IV Міжнародній науковій конференції молодих учених-русистів «Художній текст як предмет лінгвістичного дослідження» (Харків – Белгород, 2013); V Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми історичної й теоретичної поетики» (м. Кам'янець-Подільський, 2013); Міжнародній науковій конференції «Поетика інтермедіальності в літературі ХІХ – ХХІ століть» (Харків, 2013); V Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Лінгвокогнітивні і соціокультурні аспекти комунікації»

(Острог, 2015); LI Международной научно-практической Интернет-конференции «Инновации в науке» (Новосибірськ, 2015).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в одинадцяти публікаціях, шість із яких надруковано у фахових виданнях, ліцензованих ДАК МОН України, у тому числі одна стаття у співавторстві – у фаховому виданні, зареєстрованому в міжнародних наукометричних базах, одна публікація – у зарубіжному галузевому виданні, чотири публікації в інших наукових виданнях України.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (188 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, із яких 189 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, його актуальність, визначено об'єкт, предмет та матеріал дисертації, її мету і завдання, з'ясовано методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення здобутих результатів, наведено дані щодо апробації основних положень дисертації, зазначено кількість публікацій, що відображають її основні результати, окреслено структуру й обсяг роботи.

Перший розділ «Теоретичні основи дискурсивно-діалогічного дослідження постмодерністського художнього дискурсу» містить три підрозділи, у яких висвітлено основні підходи до вивчення явища діалогічності, встановлено співвідношення понять «текст – дискурс», виділено й розмежовано типи діалогічності та їх властивості.

У розділі представлені теоретичні погляди на діалогічність як загальний принцип комунікативної діяльності. Ґрунтовне висвітлення діалогічності знаходимо в теорії М. Бахтіна. Ця теорія порушує фундаментальне питання про діалогічні відношення в тексті, про способи репрезентації Іншого в мовленні, ідеології, культурі. Людина, суспільство, культура можуть існувати і розвиватися тільки у спілкуванні з Іншим, тобто переходячи межу, що розділяє «своє» і «чуже», збагачуючи себе через пізнання Іншого. Діалогічна філософія М. Бахтіна значно вплинула на становлення французького постструктуралізму, зокрема на розроблення концепції інтертекстуальності як міжтекстового діалогу.

Поняття діалогічності має дискусійний характер, оскільки на кожному новому етапі розвитку лінгвістики воно наповнюється новим змістом, виявляються різні типи діалогічності. У центрі уваги сучасних досліджень перебувають основні антропоцентри художньої комунікації – автор і читач як носії певних смислових позицій, а також характер впливу адресанта на формування розуміння адресата.

У дослідженні розуміємо **діалогічність** як основну властивість тексту, виражену системою мовних засобів, яка актуалізує взаємодію тих, що спілкуються, в комунікативно-пізнавальному процесі і взаємодію між текстами (дискурсами).

Аналіз тексту здійснюємо у межах дискурсивно-діалогічного підходу, акцентуючи на особливостях функціонування тексту в діалогічному соціокультурному контексті. Розгляд текстового простору, організованого з урахуванням соціокультурної ситуації, ментальних особливостей учасників комунікації, правил і стратегій побудови й розуміння тексту, спонукав до необхідності дослідження тексту на новому, дискурсивному рівні. У центрі уваги зарубіжного й вітчизняного мовознавства перебуває комунікативний, когнітивний, семіотичний простір, більший, ніж текст, – дискурс, куди залучено, окрім тексту як лінгвістичної одиниці, усі екстралінгвістичні чинники (знання про світ, установки, думки, цілі адресанта й адресата), що супроводжують створення, функціонування й сприймання тексту.

З огляду на те, що і текст, і дискурс – явища багатовимірні й багатоаспектні, трактуються вченими по-різному, залежно від підходу, у межах якого ці одиниці досліджують, питання визначення й розмежування цих фундаментальних понять як в українській, так і в зарубіжній лінгвістичній традиції є дискусійним.

Беремо до уваги позиції науковців, які розмежовують поняття «текст» і «дискурс», виділяючи різні аспекти їх представлення (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, О. Кубрякова, О. Селіванова та ін.). Підсумовуючи різні погляди на текст і дискурс, доходимо висновку, що в сучасній лінгвістиці текстом вважають переважно абстрактну, формальну конструкцію, дискурсом – різні види її актуалізації, що виникають під впливом когнітивних і ментальних процесів, у зв'язку з екстралінгвістичними чинниками, необхідними для розуміння тексту. Окрім того, у нашому дослідженні ці поняття диференційовано залежно від різних позицій учасників комунікації, тобто для ситуації створення і для ситуації сприймання тексту. При створенні тексту, тобто для **адресанта**, **текст** є результатом, продуктом дискурсивної діяльності, «інформаційним слідом» дискурсу, що відбувся, а **дискурс** є когнітивним процесом, пов'язаним з реальним формуванням мовленнєвого твору. При сприйманні тексту, тобто для **адресата**, **текст** є основою його комунікативно-мовленнєвої діяльності, а результатом є дискурс. **Текст** може трактуватися як **дискурс** тільки тоді, коли він реально сприймається і потрапляє в поточну свідомість людини, яка його сприймає.

Розгляд тексту як дискурсивної одиниці дав змогу виокремити і проаналізувати два типи дискурсивної діалогічності. Перший пов'язаний з дослідженням зв'язків різних текстів із попередніми текстами – *взаємодія через автора смислового простору тексту з іншими текстами (дискурсами)*, схарактеризована нами як **інтердискурсивна**. Другий спрямовано на вивчення

механізму взаємодії адресанта й адресата за допомогою тексту – *взаємодія через текст автора й читача як активного учасника діалогу, визначена нами як метадискурсивна*. Оскільки основна мета автора – діалог із читачем, то весь текст як одиниця комунікативного акту спрямований на читача, але ми досліджуємо засоби організації прямого, безпосереднього діалогу автора й читача, тобто метадискурсивні конструкції.

У другому розділі «Засоби вираження інтердискурсивної діалогічності в романі Б. Акуніна «Алмазная колесница» виявлено й схарактеризовано інтертекстуальні засоби створення інтердискурсивної діалогічності, а саме: цитатні включення (цитати, паремії), алюзії, ремінісценції, що стали інструментом постмодерністської гри.

Інтердискурсивну діалогічність ми розуміємо як взаємонакладання / взаємопроникнення дискурсів тексту і претексту, що вступають у тексто- і смислотворчу взаємодію в рамках єдиного тексту. Яскравим прикладом механізму створення інтердискурсивної діалогічності є цитата.

У дисертації *цитату* окреслюємо як *інтертекстуальне включення, що є буквральним або частковим відтворенням «чужої» мови*. Оскільки цитата – це завжди другий голос, то основною її ознакою є діалогічність. При цьому діалогічність – не обов'язково полеміка: позиція автора може збігатися з поглядом, заявленим у цитаті, але ніколи не зливається з нею. У тексті роману цитати різноманітні й багатофункціональні, вживаються в точному й трансформованому вигляді, займають різні позиції, що визначає їх функції.

З огляду на це цікавим видається заголовок першого тому роману «Ловец стрекоз» – цитата у «сильній» позиції, що розглядається як «точка відліку понятійного циклу» (Т. Романова) і виконує сюжетотворчу й дискурсотворчу функції. Заголовок-цитата «Ловец стрекоз» містить явний авторський знак, який демонструє читачеві шлях інтерпретації тексту, долучає певні фонові знання, планує когнітивний простір, є центром організації дискурсу, долучає дискурс тексту-джерела. Таким чином, виникають складні діалогічні відносини між заголовком як мікротекстом, заголовком як інтертекстом, заголовком як представленим у концентрованій формі текстом-джерелом і самим текстом твору. Ці інтертекстуальні взаємодії лежать в основі інтердискурсивних взаємодій, тобто інтердискурсивної діалогічності. До того ж цитатний заголовок активізує діалог авторського і читацького дискурсів, оскільки є метатекстуальним засобом створення метадискурсивної діалогічності, що розглянуто в розділі про метадискурсивність.

Заголовок-цитата, окрім названих функцій, має у творах постмодернізму, зокрема в романі Б. Акуніна, ще й алюзивну функцію, у зв'язку з тим, що для постмодернізму характерне використання натяків, гри із читачем, наявності прихованих смислів. Через натяк і асоціації проявляється інтердискурсивний зв'язок

між текстами, і читач таким чином залучається до складного дискурсивного утворення, яке являє собою органічне сплетіння і взаємопроникнення кількох дискурсів.

Назва «Ловец стрекоз» сягає хоку японської поетеси Тійо. Розуміючи, що для широкого читача японська поезія не є загальновідомою, Б. Акунін вводить текст хоку і коментарі до нього в діалог між головними героями у другому томі роману: «— *Больше всего я люблю трехстишья, хокку. В них сказано так мало и в то же время так много. Каждое слово на своём месте, и ни одного лишнего... <...> Она полуприкрыла глаза и нараспев продекламовала:*

Мой ловец стрекоз, / О, как же далеко ты / Нынче убежал...

...Если бы ты знал, что великая поэтесса Тиё написала это стихотворение на смерть своего маленького сына, ты не смотрел бы на меня с такой снисходительностью, верно?» [Акунин 2004: 651]¹.

Таким чином, після прочитання першого тому у читача виникає асоціативний ланцюжок між заголовком і головним героєм: «Ловец стрекоз» – «Рыбников», оскільки він сам говорить, що в дитинстві любив ловити бабок («... **маленьким мальчиком любил ловить стрекоз, чтоб потом пускать их с высокого обрыва и смотреть, как они зигзагами мечутся над пустотой**» [Акунин 2004: 74]). Він доповнюється після прочитання наведеного вище діалогу в другому томі новими ланками, що створюють інтригу всього роману: «ловец стрекоз» – «смерть» – «сын». Заголовок-цитата, таким чином, створює певну інтригу (гру), натякаючи на тему твору, а фінал тексту змушує читача повернутися до назви.

У цьому випадку, з одного боку, простежуються діалогічні зв'язки між утворенням «текст + контекст» (тобто дискурсом) роману Б. Акуніна й утворенням «текст + контекст» (тобто дискурсом) хоку японської поетеси Тійо. З іншого боку, оскільки «ловля стрекоз» – це традиційна гра дітей в Японії, то до художнього дискурсу роману залучається етнодискурс, що допомагає авторові створити інтригу твору. Аналіз цього інтертекстуального зв'язку засвідчує, що інтердискурсивність як один із типів діалогічності – це не просто додавання дискурсивних сенсів, а їх органічна взаємодія, що вимагає складних когнітивних процесів для їх інтерпретації з боку адресата.

Цитати не в «сильній» позиції, як правило, виконують характерологічні функції, спрямовані на вирішення більш приватних (тактичних та інтенційних) питань. Для читача розширюється когнітивний простір, пов'язаний із сприйняттям певного героя або події, оскільки залучаються додаткові сенси, знання, спогади, пов'язані з минулим сприйняттям твору – джерела цитати. Наприклад: «*Мероприятие это абсолютно неофициальное и с перевоспитанием блудниц никак*

¹ Акунин Борис. Алмазная колесница / Борис Акунин. — М. : Захаров, 2004. — 720 с.

не связанное, совсем напротив. Скучать не будете. **Он возвратился и попал, как Чацкий, с корабля на бал**» [Акунин 2004: 187]. Для мовця (Дороніна) не так важливо, чи відомий Фандоріну автор наведеної їм цитати, наскільки важлива гра смислів між поданою цитатою й реальною ситуацією, у якій перебував герой-адресат цих слів. На переносне значення, укладене в цитату – «несподівана, різка зміна положення, обставин», накладено прямий сенс: Фандорін дійсно нещодавно зійшов з корабля на берег і був запрошений на бал.

Інтердискурсивна діалогічність створюється між художніми дискурсами роману «Алмазная колесница», роману у віршах О.С. Пушкіна «Евгений Онегин» і комедії у віршах О.С. Грибоєдова «Горе от ума» (оскільки в цитаті використано прізвище головного героя комедії О.С. Грибоєдова). Це дає підстави вважати, що при сприйманні читачем Фандоріна, з яким він до цього часу ще не дуже добре знайомий, враження від Фандоріна включатиме й результати минулих ментальних процесів читача, пов'язаних зі сприйняттям Онегіна й Чацького.

Окрім літературних цитат, Б. Акунін включає цитати з пареміологічного дискурсу (прислів'я, приказки, афоризми, крилаті слова), які виконують функцію структурно-сислової організації дискурсу, а також використовуються для характеристики персонажів. Наприклад: «– *Так и женились бы по-настоящему. Что вам мешает? <...> – Шутить изволите. Сочетаться законным браком с японской конкубиной? Погонят со службы, за урон звания российского дипломата. <...> Буду исторгнут из цивилизованного европейского общества. Нет уж, в одну повозку впрячь невозможно... . И так всё отлично...*» [Акунин 2004: 246–247]. Оскільки наведене цитатне включення для деяких адресатів втратило зв'язок з текстом, з якого воно взяте (поема О.С. Пушкіна «Полтава» (1829)), то воно вже не є «слідом» дискурсу тексту-джерела і долучає інші дискурсивні простори, наприклад, аргументативний дискурс для обґрунтування власної думки, свого погляду, метою якого є вплив на адресата, на його погляд або поведінку.

Найбільш продуктивним засобом актуалізації інтердискурсивної діалогічності в романі є алюзія.

Алюзія – це породжувані текстом або його фрагментом асоціації з будь-якими вже відомими адресату фактами й висловлюваннями, натяк на певну область загального фонду знань, що спирається на екстралінгвістичні пресуппозиції автора й читача. За роллю, яку алюзії виконують у романі, виокремлюємо композиційні та семантичні.

Прикладом композиційної алюзії є структура першого тому «Ловец стрекоз» роману «Алмазная колесница», побудованого за схемою тривіршів – хоку («початкова строфа» ренга або танка). Японське хоку складається із 17 складів, розташованих рядками таким чином: 5 – 7 – 5, і визначає тему всієї ренга, в цьому випадку – всього роману. Кожну з трьох частин першого тому поділено на розділи

(названі складами), кількість яких відповідає кількості складів у рядках хоку і має відповідну до кожного рядка хоку назву, що в тексті другого тому пояснює Мідорі: *«Тайна спрятана в тесном пространстве между пятью слогами первой строки (она называется **ками-но-ку**) и семью слогами второй строки (она называется **нака-но-ку**), ... и пятью слогами ... третьей строки (она называется **симо-но-ку**)»* [Акунин 2004: 651]. Варто звернути увагу ще на одну алюзію, внутрішньотекстову, пов'язану з поясненням Мідорі. Героїня звертає увагу на те, що таємниця прихована між рядками, відсилаючи читача до назви другого тому: «Между строк». Це натяк на те, що таємницю народження і життя Рибнікова, таємницю його ставлення до Фандоріна розкривають у другому томі роману.

Мистецтво написання хоку – це вміння трьома рядками описати момент реального життя. Б. Акунін описує в трьох розділах момент із життя Рибнікова (шпигунська діяльність в Росії), до якого, можливо, він (Рибніков) ішов усе життя. Хоку – це завжди загадка, недомовленість, багатозначність. Такі ж особливості притаманні й першому тому роману. За допомогою прийому, основанийому на побудові першого тому роману за типом хоку, автор експліцитно вводить тему Японії, «включає» читача в інший культурний код, що засвідчує долучення іншого дискурсу, взаємодію дискурсів та наявність інтердискурсивних діалогічних відношень. Цей складний дискурсивний простір, що є результатом взаємодії дискурсів, дає змогу читачеві вже під час знайомства з першим томом експлікувати підтекст, спробувати розгадати авторську стратегію, зрозуміти, що перший том співвідноситься з усім романом так, як хоку співвідноситься з усією ренга.

Функція цієї алюзії є текстотворчою, сюжетотворчою і, відповідно, дискурсотворчою, тобто такою, що допомагає організувати дискурсивний простір певним чином відповідно до прагматичних стратегій автора роману.

Особливість семантичних алюзій полягає в тому, що «підключений» новий дискурс тексту-донора, «слідом» якого є алюзія, взаємодіє з дискурсом тексту-реципієнта не тільки в точці взаємодії (при безпосередньому включенні алюзійної одиниці), а протягом усього художнього твору. Окрім того, нові смисли, що виникли як результат взаємодії дискурсів не на початку твору, регресивно проектуються читачем і на початковий текст. Наприклад: *«Завтрак, приготовленный туземным **Санчо Пансой**, был кошмарен. Как они только едят это склизкое, пахучее, холодное?»* [Акунин 2004: 290]. Б. Акунін, не вдаючись до прямого авторського слова, для характеристики слуги Фандоріна Маси використовує алюзію на персонаж Санчо Панса. Образ Санчо Панси – це втілення простодушної, наївної і водночас мудрої людини, відданого слуги, що згодом став образом-символом. Дискурс роману Сервантеса, підключений зазначеною алюзією, взаємодіє з дискурсом роману Б. Акуніна впродовж усього твору, навіть без згадки в подальшому тексті імені слуги Дон Кіхота. У читача встановлюється асоціативний

зв'язок «Маса – Санчо Панса». Таким чином, при згадці імені Маса в тексті в читача на когнітивному рівні залучено дискурс роману Сервантеса. Окрім цього, зважаючи на те, що образ Санчо Панса є традиційним символом, до дискурсу роману залучено ще загальнокультурний дискурс, а отже, у кожного читача виникають свої асоціації з іншими творами культури, у яких також використано зазначений образ-символ.

Таким чином, алюзійне ім'я, за яким у згорнутому вигляді стоїть дискурс тексту-донора, актуалізує взаємодію дискурсів тексту-реципієнта і тексту-донора і сприяє реалізації прихованого змісту. Символічний образ того чи того літературного персонажа викликає у свідомості реципієнта асоціативну низку ознак (якісних або кількісних), і таким чином, окрім дискурсу художнього твору, до якого апелює алюзійне ім'я, до дискурсу роману долучається також загальнокультурний дискурс або дискурс окремої національної культури.

Також проаналізовано частотні засоби актуалізації інтердискурсивної діалогічності – ремінісценції, які є сигналом залучення, точкою перетину декількох дискурсів, як-от: художній, історичний, політичний, військовий, філософський тощо. *Ремінісценцію у дисертації окреслюємо як інтертекстуальне включення денотатом якого є «позатекстові» елементи, тобто історико-культурні реалії, а також окремі елементи художніх творів, здатні відновити в пам'яті адресата певні фонові знання, що розширюють смисловий простір тексту.*

У третьому розділі «Засоби створення метадискурсивної діалогічності в романі Б. Акуніна «Алмазная колесница» виділено й проаналізовано такі метатекстуальні засоби, як дискурсивні слова, вставні конструкції, риторичні питання, невласне-пряма мова, одиниці «сильних» текстових позицій. У результаті дослідження цих засобів створення метадискурсивної діалогічності як основи комунікативно-прагматичної спрямованості тексту, що дає змогу досягти адекватного розуміння його реципієнтом, встановлено, що подібні засоби є точками перетину авторської й читацької свідомості.

Метатекстуальність розуміємо як сукупність «специфічних мовних засобів», що відбивають конкретну ситуацію створення, інтерпретації й підготовки до адекватного сприймання адресатом окремого тексту. Ці конструкції є метатекстом за своєю формою, оскільки це текст про текст, однак «радіус дії» (С. Ільєнко) таких конструкцій виходить за межі тексту і поширюється на прагматико-дискурсивний фон тексту, отже, їх схарактеризовано як *метадискурсивні* за змістом і за функцією.

Метадискурсивність у дисертації окреслено як лінгвістичний прояв у тексті прагматико-дискурсивних інтенцій, стратегій автора, що забезпечують адекватне сприйняття читачем конкретного тексту.

У ході аналізу виявлено, що поширеною формою передачі авторських інтенцій стає невласне-пряма мова як складна форма мовленнєвої взаємодії сфери автора і

сфери персонажа, межі між якими істотно розмиті. Авторська мова «звучить» у романі дуже рідко, як зауважує Б. Мак-Хейл, автор нібито грає в хованки з нами впродовж усього тексту, що є характерною рисою постмодернізму. У межах невластиво-прямої мови автор за допомогою дискурсивних слів, вставних конструкцій, риторичних питань впливає на розумові процеси читача, «запрошує» його до діалогу.

Однією з очевидних особливостей метадискурсивної організації роману є висока частотність **вставних конструкцій**, яким притаманна поліфункціональність.

У межах дослідження розглядаються лише такі вставні конструкції, які використовуються автором для регулювання процесу інтерпретації тексту читачем відповідно до авторського задуму, тобто такі, які виконують мета- функцію. Наприклад: *«В столовой титулярный советник увидел стол, сервированный так, что сразу ужасно захотелось есть (чего с Эрастом Петровичем в последние дни не случалось вовсе). Тут были фрукты, сыры, рисовые колбки с красной и белой рыбой, пирожки и пирожные, конфеты, шампанское в ведёрке»* [Акунин 2004: 521]. У вставній конструкції читачеві надається побіжна додаткова інформація. Використанням цієї одиниці зі значенням допусту, яка є додатковою частиною відносно-поширювального типу, автор привертає увагу читача до зміни настрою і стану головного героя після переїзду до нього улюбленої жінки.

Ці конструкції сприяють встановленню контакту автора із читачем, тексту із читачем (інтерпретація тексту завжди є діалогом з ним), логічно перериваючи основне оповідання; зіставленню фонових знань адресанта й адресата; передачі багатоголосся художнього тексту; вираженню суб'єктивного ставлення до тих чи тих реалій, такі конструкції також використовуються як засіб просторової організації дискурсу. Вставні конструкції реалізують певні прагматичні установки мовця, спрямовані на досягнення успішної комунікації, розширюють авторську присутність, роблять текст об'ємним і багатовимірним. Таким чином, ми можемо стверджувати про діалогічну метадискурсивність описуваних конструкцій.

Також проаналізовано **риторичні питання** як один із найбільш яскравих засобів створення діалогу автора й читача, за допомогою якого автор впливає на читача, розставляє для нього необхідні акценти, «включає» певні когнітивні й емоційні процеси, наближаючи таким чином читацьке сприйняття твору до його, авторського, задуму. Наприклад: *«Всякое хоть сколько-то важное решение, любое движение неповоротливой туши было невозможно без воли одного-единственного человека, который, увы, и сам был не семи пядей во лбу. Но даже если бы он был титаном мысли, разве возможно в век электричества, радио, рентгена управлять огромной страной единолично, да ещё в перерывах между лаун-теннисом и охотой?»* [Акунин 2004: 54]

У подібних конструкціях, повідомивши певну інформацію, автор спонукає читача замислитися над нею, намагається зацікавити його, переконати в достовірності інформації, але відповідь актуалізується самою формою риторичного питання. Автор «включає» когнітивні процеси читача, дозволяючи йому відігравати активну роль у процесі сприймання твору. У порівнянні із синонімічними розповідними пропозиціями риторичні питання спричинюють сильнішу емоційну дію на читача. Усе це дає змогу вважати їх метатекстуальними засобами створення метадискурсивних діалогічних відношень.

Одиниці «сильних» текстових позицій є засобами актуалізації також і метадискурсивної діалогічності. Це засвідчує назва другого тому роману «Между строк», яка є метатекстовим засобом створення діалогічності. Прийменниково-відмінкове сполучення «між рядків» має певне значення для читачів і поза романом, оскільки є частиною фразеологізму «читати між рядків» – розуміти прихований сенс чого-небудь. Цією метатекстуальною одиницею автор безпосередньо звертається до читача, рекомендує йому, як читати другий том і де шукати інформацію. А якщо співвіднести назву тому з останнім хоку, написаним Б. Акуніним у кінці тому: *«Забудь, что прочёл. / Учись читать заново. / Так сказал сэнсэй»* [Акунин 2004: 710], то стане зрозуміло, що автор безпосередньо звертається до читача – автор вживає дієслова у формі імперативу *забудь, учись* – та відсилає текстом хоку до заголовка другого тому: «Читай заново. Вчися читати між рядків. Саме між рядків прихований основний сенс». Використовуючи хоку наприкінці роману, автор змушує замислитися над романом у цілому, наводить на думку, що все прочитане вимагає переосмислення і співтворчості.

Необхідно зазначити, що наявність авторських хоку створює складну діалогічну взаємодію, за якої на метадискурсивну діалогічність накладається інтердискурсивна, зумовлена використанням «чужої» форми – форми хоку – для передачі власного (авторського) змісту, що також є яскравою рисою постмодернізму. Таким чином, за рахунок використання формальної організації хоку як традиційного жанру японської поезії створюється також взаємодія дискурсу роману і етнодискурсу. Наприклад:

*«Нет, не отщипнута,
Сколько ты ни старайся,
От счастья кусок»* [Акунин 2004: 465].

Хоку має ряд особливостей: недомовленість, незавершеність, таємницю, характеризується багатозначністю трактування, точністю у відтворенні образів, називає багато дечого стисло, лаконічно. Автор хоку немовби малює картинку, але, показуючи мінімум, веде читача в нескінченність – нескінченність сенсів, асоціацій, трактувань, узагальнень, запрошує читача до співтворчості, вимагає зустрічної роботи думки й відгуку почуттів. Ці особливості жанру використав Б. Акунін,

розташували наприкінці кожної частини як висновки хоку. Однак, насправді, готового висновку запропоновані три рядки не містять. Автор у стислій місткій формі японського хоку тільки натякає читачеві, на що звернути увагу, куди рухатися, тільки розставляє акценти, пунктирно зображує зв'язки, відсилає до вже прочитаного тексту, попереджає про те, що буде далі, і водночас допомагає зробити глибокі філософські узагальнення, подумати не лише над асоціаціями у зв'язку з прочитанням твору, але й над життям узагалі.

Хоку як метадискурсивні та як інтердискурсивні засоби репрезентації дискурсу є поліфункціональними одиницями, які організують складний дискурсивний простір, а також виконують емоційно-естетичну, когнітивну, апелятивну, фатичну, структуротворчу та смислотворчу функції. Вони в смисловому, композиційному, функційному планах, на наш погляд, мають «найсильнішу» позицію попри розміщення наприкінці частини.

У висновках узагальнено основні результати дослідження. З'ясовано основні тенденції та перспективні напрями, пов'язані з дослідженням метадискурсивної діалогічності постмодерністських творів.

Проведене в руслі дискурсивно-діалогічного аналізу дослідження постмодерністського роману Б. Акуніна «Алмазная колесница» підтвердило висунуте припущення про діалогічність смислового простору аналізованого тексту, оскільки в ньому відображено безліч форм і видів мовленнєвої взаємодії. Перегукування різних «голосів» (голос автора, голоси персонажів, «чуже» слово, голос читача як рівноправного учасника діалогу), що вплетені до структури тексту і створюють його діалогічність.

У тексті роману виокремлено й досліджено два типи діалогічної взаємодії: взаємодія смислового простору тексту з іншими текстами (дискурсами) і взаємодія через текст автора й читача як активного учасника діалогу. Погляд на текст як дискурсивну одиницю дав змогу стверджувати про наявність двох типів дискурсивної діалогічності.

Перший тип оснований на одній із властивостей тексту – відкритості – й відображає актуалізацію його відношень із попередніми текстами, з культурним контекстом. Автор як суб'єкт для вираження власної позиції використовує раніше створені тексти у вигляді інтертекстуальних включень і запрошує читача до діалогу з попередниками. Таким чином, дискурсивна діалогічність, створена за допомогою інтертекстуальних одиниць, схарактеризована як інтердискурсивна.

Другий тип дискурсивної діалогічності відображає механізм взаємодії автора й читача (адресата й адресанта, суб'єктів комунікації) з урахуванням ситуативного прагматичного контексту. Автор, бажаючи бути зрозумілим і прагнучи максимально наблизити інтерпретацію тексту потенційним читачем до його, авторського, задуму, пояснює і коментує свій власний текст, використовуючи при цьому метатекстові

одиниці. Тому дискурсивна діалогічність, створювана за допомогою метатекстових одиниць, окреслена як метадискурсивна.

Обидва ці типи діалогічності взаємопов'язані. Оскільки основна мета автора – діалог із читачем, то, на нашу думку, інтердискурсивна діалогічність підпорядкована метадискурсивній і є одним із способів її вираження.

Інтердискурсивна діалогічність експлікована за допомогою інтертекстуальних засобів. Аналіз виявлених інтертекстуальних включень засвідчив, що вони виступають як засіб підвищення смислової щільності твору й емоційно-естетичного потенціалу, створюють умови для організації міжтекстового діалогу, забезпечують діалогічну взаємодію різних систем знання, культурних кодів і когнітивних стратегій, мають прагматичну орієнтацію, оскільки дають змогу активізувати культурну пам'ять реального читача.

Під час дослідження встановлено, що інтердискурсивність у романі проявляється не тільки через запозичення одиниць плану змісту, а й через використання Б. Акуніним одиниць плану вираження, характерних для попередньої літературної традиції. Зокрема, висновки до кожного розділу другого тому роману автор висловлює формою хоку, місткого, символічного японського тривірша, який також є засобом інтердискурсивної взаємодії.

У результаті дослідження засобів створення метадискурсивної діалогічності як основи комунікативно-прагматичної спрямованості тексту, яка сприяє досягненню адекватного розуміння його реципієнтом, встановлено, що такі засоби є точками перетину авторської і читацької свідомості. Метадискурсивну діалогічність у романі реалізовано через метатекстуальні засоби: дискурсивні слова, вставні конструкції, риторичні запитання, невласне-пряму мову, одиниці «сильних» текстових позицій.

Метатекстуальні засоби регулюють процес розуміння тексту, при цьому порушують його безперервність, «гальмують» розгортання, акцентуючи увагу читача на ключових моментах. Вони слугують для структурування інформації, що міститься в тексті, є певною мірою об'єднувальною ланкою різних частин тексту й, таким чином, дають змогу автору висловлювати своє ставлення до написаного, вести безпосередній діалог із читачем. Вони спрямовані на досягнення успішної комунікації, розширюють авторську присутність, роблять текст об'ємним і багатовимірним, мають здатність вчиняти емоційно-експресивний вплив на адресата. Такий прийом «руйнування прерогативи монологічного автора» (М. Липовецький), «мерехтіння» автора (Б. Мак-Хейл) є характерною рисою постмодерністського тексту.

Слід зазначити, що стратегія автора в постмодерністському дискурсі, до якого належить досліджуваний роман, не завжди пов'язана з «проясненням» авторського задуму. У зв'язку з тим, що в романі наявні гра з читачем, багат шаровість семантики, нелінійність оповідання, нестандартна форма, нестандартні зв'язки,

створення складної інтриги й інші риси постмодернізму, окремі метатекстові засоби використано в нетрадиційній для них ролі: вживаючи їх, автор не допомагає трактувати свій текст, а, навпаки, інтригує, залучає читача до активної діяльності зі сприйняття тексту, запрошує до розгадування численних ребусів.

Використання Б. Акуніним принципу «подвійного кодування», який передбачає двоадресність, також є характерною рисою постмодерністської естетики.

У результаті теоретичного осмислення діалогічності як властивості тексту (дискурсу) доходимо висновку, що обидва типи діалогічності, виявлені нами, охоплюють усю структуру дискурсу: як композиційно-змістового складника, так і системи мовних засобів її вираження. Виявлені особливості двох типів діалогічності дали змогу представити предмет дослідження як спосіб організації постмодерністського художнього дискурсу. Це ще раз підкреслює, що головним організатором тексту залишається автор – на противагу доводам про «смерть автора».

Перспективу дослідження становить поглиблений аналіз засобів вираження діалогічності й виявлення зв'язку з прагматичними установками адресанта на матеріалі інших романів автора, а також художніх текстів інших авторів. Це, на наш погляд, дасть змогу більш ґрунтовно описати діалогічність як принцип організації художнього тексту.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Ковалёва К. Л. Миддл-литература: «за» и «против» / К. Л. Ковалёва // Филологический сборник : Сб. науч. статей. — Вып. 10 / Сост. : И. И. Степанченко, Е. А. Скоробогатова. — Харьков : ХНПУ имени Г. С. Сковороды, 2011. — С. 25–29.
2. Ковалёва К. Л. Лингвистические маркеры стиля Б. Акунина как представителя миддл-литературы / К. Л. Ковалёва // Проблемы изучения и преподавания русского языка и литературы в поликультурном пространстве XXI века (к 190-летию со дня рождения Ф. М. Достоевского) : Материалы III Международного научно-методического семинара. — Луцк, 2012. — С. 360–366.
3. Ковалёва К. Л. Истоки теории интертекстуальности / К. Л. Ковалёва // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. — Харьков, 2012. — №4(48). — С. 33–36.
4. Ковалёва К. Л. Основные концепции исследования интертекстуальности / К. Л. Ковалёва // Русский язык за пределами России : лингвистический и социально-педагогический аспекты преподавания и изучения на Украине и в других странах. Материалы VII международной научно-практической конференции. — Харьков, ХНУСА, 2012. — Вып. 7. — С. 139–140.

5. Ковалёва К. Л. Интертекстуальность как стилеобразующее средство в постмодернистском проекте «Б. Акунин»/ К. Л. Ковалёва // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія літературознавство [зб. наук. праць]. — Харків, 2013. — Вип. 2 (74), Ч. 2. — С. 165–172.

6. Ковалёва К. Л. Интертекстуальность и аспекты ее изучения / К. Л. Ковалёва // Наукові записки. Серія «Філологічна» [зб. наук. праць]. — Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». — Вип. 37. — 2013. — С. 140–143.

7. Ковалёва К. Л. Портретные описания штабс-капитана Рыбникова в романе Б. Акунина «Алмазная колесница» как отражение внутренней диалогичности текста / К. Л. Ковалёва // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки [зб. наук. праць]. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. — Вип. 33. — С. 141–144.

8. Ковалёва К. Л. Постмодернистский проект — «Б. Акунин» / К. Л. Ковалёва // Діалог культур як засіб пізнання світу, шлях до взаєморозуміння. Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції молодих учених. — Харьков : ХНУСА, 2015. — С. 43–46.

9. Ковалёва К. Л. Цитата как средство создания интертекстуальной диалогичности романа Б. Акунина «Алмазная колесница» / К. Л. Ковалёва // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : [зб. наук. праць] / укл. : І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк. — Острог : Вид. Національного університету «Острозька академія», 2015. — Вип. 58. — С. 99–102.

10. Ковалёва К. Л. Аллюзия как проявление интертекстуальных связей в романе Б. Акунина «Алмазная колесница» / К. Л. Ковалёва // Инновации в науке / Сб. ст. по материалам LI Междунар. науч.-практ. конф. № 11(48). — Часть II. — Новосибирск : Изд. АНС «СибАК», 2015. — С. 37–46.

11. Ковалёва К. Л. Диалогические отношения в романе Б. Акунина «Алмазная колесница» / К. Л. Ковалёва, В. Ю. Шишкина // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. — Харьков, 2016. — № 4(59). — С. 32–37.

АНОТАЦІЯ

Ковальова К. Л. Діалогічна організація роману Бориса Акуніна «Алмазная колесница». – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.02 – російська мова. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню діалогічної природи постмодерністського роману Б. Акуніна «Алмазная колесница». У роботі в межах дискурсивно-діалогічного підходу представлений аналіз різнотипних діалогічних відношень роману Б. Акуніна «Алмазная колесница», з одного боку, з сучасною літературою та літературою минулих століть, періодів, фольклором, суспільно-політичним, історичним і культурним дискурсом епохи, з іншого боку, з погляду взаємодії з адресатом. Виокремлено й розмежовано інтердискурсивну діалогічність, яка визначає відношення «текст – претекст», і метадискурсивну діалогічність, яка відображає відношення «адресант – адресат». Визначено засоби створення цих типів діалогічності та їх функції в романі. На прикладах досліджено механізм виникнення діалогічності в кожному типі, визначено риси подібності та відмінності виокремлених типів діалогічності.

Ключові слова: діалогічність, дискурс, текст, інтердискурсивна діалогічність, метадискурсивна діалогічність, інтертекстуальність, метатекстуальність, цитатні включення, алюзії, ремінісценції, дискурсивні слова, вставні конструкції, риторичні питання, одиниці «сильних» текстових позицій.

АННОТАЦИЯ

Ковалёва К. Л. Диалогическая организация романа Бориса Акунина «Алмазная колесница». – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена исследованию диалогической природы постмодернистского романа Б. Акунина «Алмазная колесница». В работе в рамках дискурсивно-диалогического подхода представлен анализ разнотипных диалогических отношений романа Бориса Акунина «Алмазная колесница», с одной стороны, с предшествующей и современной литературой, фольклором, общественно-политическим, историческим и культурным дискурсом эпохи, с другой стороны, с точки зрения взаимодействия с адресатом. В каждом типе исследованы различные способы актуализации диалогичности.

Выделены и разграничены интердискурсивная диалогичность, определяющая отношения «текст – претекст», и метадискурсивная диалогичность, отражающая отношения «адресант – адресат». Определены средства создания этих типов диалогичности и их функции в романе.

Репрезентантами интердискурсивной диалогичности в романе «Алмазная колесница» являются интертекстуальные средства, такие как цитатные включения (цитаты, паремии), аллюзии, реминисценции, ставшие инструментом постмодернистской игры. Также в ходе исследования установлено, что

интердискурсивность в романе проявляется не только через заимствование единиц плана содержания, но и через использование Б. Акуниным единиц плана выражения, характерных для предшествующей литературной традиции. В частности, выводы к каждой главе второго тома романа автор облекает в форму хокку, емкого, символического японского трехстишья, которое также является средством интердискурсивного взаимодействия.

Анализ выделенных интертекстуальных включений показал, что они выступают в качестве средства повышения смысловой плотности произведения и эмоционально-эстетического потенциала, создают условия для организации межтекстового, и шире, междискурсивного диалога, обеспечивают диалогическое взаимодействие различных систем знания, культурных кодов и когнитивных стратегий, имеют прагматическую ориентацию, так как позволяют активизировать культурную память реального читателя.

Метадискурсивная диалогичность эксплицирована в тексте романа метатекстуальными средствами: дискурсивными словами, вставными конструкциями, риторическими вопросами, несобственно-прямой речью, единицами «сильных» текстовых позиций, которые являются точками пересечения авторского и читательского сознания. Метатекстуальные средства регулируют процесс понимания текста, при этом нарушают его непрерывность, «тормозят» развертывание, акцентируя внимание читателя на ключевых моментах.

Анализ выделенных средств показал, что они служат для структурной организации заключенной в тексте информации, являются своего рода объединяющим звеном различных частей текста и, таким образом, позволяют автору выражать свое отношение к написанному, оказывать эмоционально-экспрессивное воздействие на адресата, вести непосредственный диалог с читателем.

На примерах исследован механизм возникновения диалогичности в каждом типе, определены черты сходства и различия выделенных типов диалогичности.

В ходе исследования установлено, что оба типа диалогичности, выделенные в тексте романа, охватывают всю структуру дискурса: как композиционно-содержательной составляющей, так и системы языковых средств ее выражения и являются способом организации постмодернистского художественного дискурса романа Бориса Акунина «Алмазная колесница».

Ключевые слова: диалогичность, дискурс, текст, интердискурсивная диалогичность, метадискурсивная диалогичность, интертекстуальность, метатекстуальность, цитатные включения, аллюзии, реминисценции, дискурсивные слова, вставные конструкции, риторические вопросы, единицы «сильных» текстовых позиций.

SUMMARY

Kovalyova K. L. Dialogical Structural Arrangement of Boris Akunin's Novel "Almaznaya Kolesnitsa". – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of Candidate of Philology by speciality 10.02.02 — The Russian language. — H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2016.

The thesis is devoted to the research of dialogical fundamental nature of the postmodern novel "Almaznaya Kolesnitsa" by B. Akunin. Within the discursive and dialogical approach the paper represents the analysis of different-type dialogical relations in B. Akunin's novel "Almaznaya Kolesnitsa" with the precedent and modern literature, folklore, socio-political, historical and cultural discourse of the epoch in one respect and with regard to the interaction with the addressee at another point. The interdiscursive dialogueness which defines the relations "text – pre-text" and the metadiscursive dialogueness which reflects the relations "addresser – addressee" have been singled out and differentiated. Means of these types of dialogueness creation and their functions in the novel have been identified. Dialogueness generating mechanism in each of the types has been analysed via examples, similarities and differences of the distinguished dialogueness types have been defined.

Key words: dialogueness, discourse, text, interdiscursive dialogueness, metadiscursive dialogueness, intertextuality, metatextuality, citatory insertions, allusions, reminiscences, discursive words, expletive constructions, rhetorical questions, "strong" text position units.

Відповідальний за випуск — О. П. Карпенко

Підписано до друку 17.01. 2017. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № б/н.
Надруковано СПД ФО Степанов В. В., м. Харків, вул. Ак. Павлова, 311

